

Partizano sąmonė: geriau mirsiu, bet nevergausiu

ALGIS MICKŪNAS

ĮVADAS

Atrodytų, kad pernelyg įžūlu būtų kalbėti apie kito sąmonę, ypač dabar, kai jinai puolama iš visų pusių. Juk sąmonė – modernių Vakarų išmonė, ir tuose pačiuose Vakaruose į sąmonės vietą pretenduoja genetika, biologinė chemija, smegenų fiziologija, subjektyvioji psichologija, kultūrinė sąmonė ir kt. O jeigu kas nors dar sąmonę ir pripažįsta, tai tikrąją jos būseną parodo kaip kokią uždarą, kitiems neprieinamą individo vidujybę. Kaip sakoma, tu niekada nepatirsi manojo danties skausmo. Jei ši moderni, gal net pozityvistinė tezė būtų priimtina, tai išvis negalėtume kalbėti apie kitą žmogų, apie praeities įvykius, istoriją, net apie mokslininkų pasidalijimą nauja informacija. Vadinasi, dingtų komunikacija, ir mes gyventume kaip René Descartes'o *solus ipse*. Aš turiu savo vidujybę, tu turi savo, bet mes negalime parodyti jos vienas kitam, nes kito vidujybė yra neprieinama. O jau apie visokius analogizavimus, kai teigiama, kad aš galiu suprasti kito vidines būsenas, gretindamas jas su savo vidinėmis būsenomis, nėra ko nė kalbėti. Šitas ir į jį panašūs argumentai yra kupini prieštaravimų. Vakarų moderniosios filosofijos psichologizavimas pamiršamas, kai pradeda kalbėti apie istorinius įvykius, suprantamus ir mums, ir tiems, kurie juos interpretuoja kitaip. Tas pat būtų ir kalbant apie dabartinius pasaulio įvykius, įvėlusius kitus žmones, kurie, be jokios abejonės, yra mums prieinami. Toks priėjimas nereikalauja vesti tuos įsivėlusiuosius pas psichiatrą, išnagrinti jų vidines būsenas ir tik tada pasakyti, dėl kurių iš jų yra kalti tie įvykiai. Kitaip tariant, apologetika teiginio, kad šiame straipsnyje bus kalbama apie partizano sąmonę, išryškėja istorikams, žurnalistams ir publikai sutariant, kad mes kitus suprantame ir net galime įvertinti jų veiklas.

Visa tai suprantama pastebint pagrindinę sąmonės sąrangą: kalbėti apie paprastą regėjimą yra įmanoma tik klausiant, ką mes regime, būtent iš to suprantame apie

regėjimo sistemos veiklą. Nepasakydamas „aš matau medį“ arba „aš žinau, kad du plius du yra keturi“, negaliu teigti, kad aš turiu kokią nors sąmonę. Juk net jausmas, kurį psichologai vadintų „vidine būseną“, neturi prasmės, jei jis nėra nukreiptas į ką nors. Meilė, neapykanta ir kiti jausmai visada yra į ką nors nukreipti. Jisai myli ją, nemėgsta šalčio, bijo laisvės ir atsakomybės, taip pat tų, kurie nutaria stoti į žūtbutinę kovą už laisvę ir tapti atsakingais už savo veiksmus. Todėl galima atpažinti, kokia yra būtybė, neišsiaiškinus jos vidujybės, bet atskleidus, kaip ta vidujybė koreliuoja su pasauliu, įvykiais ir kitomis būtybėmis. Tokia koreliacija taip pat rodo, kokios būtybės esame mes. Tai paaiškės nagrinėjant partizano sąmonės temą; paaiškės ir kitų sąmonės būvis iš jų veiksmų su kitais, aplinka, tiesa bei teisybė. Norint susivokti gana sudėtinguose gyvenimo akiračiuose, pirmiausia reikia aptarti principus, kurie padės orientuotis partizano sąmonei išryškėjant.

VEIKSMAS

Nors partizano sąmonė yra svarbus dalykas, bet iškyla dar svarbesnis – klausimas apie žmogaus, kaip žmogaus, būtį. Jei teigsime, kad partizanas stojo į kovą už žmogų, tai tas, prieš kurį jis stojo, negali būti žmogus, nesvarbu, po kokia priedanga ar vėliava jis veiktų. Taigi nors mes visus esinius esame sudėlioję į rūšis, bet tose rūšyse yra esminių skirtumų, kurie paneigia tokios rūšies vienalypį apibūdinimą. Filosofija negali nepastebėti tokių skirtumų, nors jie ir buvo užtušuoti viena spalva. Mes įpratę kalbėti apie žmonių lygybę, jų teises, laisves, įvairius biologinius ir psichologinius impulsus, nagrinėjamus daugybės „mokslininkų“, ir, be visa kita, žmonių atsakomybę. Visos tos kalbos yra paviršutiniškos, nes nenustatyta, kokia yra žmogaus pagrindinė sąranga, o to nepadarius, sunku susigaudyti įvairiausių teiginių, tyrimų ir teorijų labirinte. Nespėsime nė išsižioti, kai bus pateikta priešprieša, ir paaiškės, kad kalbėti apie žmogų yra kaip ir beprasmiška, nes istorija yra pilna vienas kitam prieštaraujančių tekstų apie žmogaus esmę, o iš norinčiųjų būti dabartyje reikalaujama neturėti esmės. Negana to, yra nesuskaičiuojama aibė mokslo „tyrimų“ ir straipsnių, kuriuose teigiama, kad žmogus nedaug kuo skiriasi nuo gyvūno, esą jis tėra atsistojusi beždžionė su pakitusiu pėdos nykščiu. Aišku, tokiai būtybei yra priešinama kita – žmogus kaip nupuolęs angelas. Būtų galima įrodinėti tiek vieną, tiek kitą poziciją, o nesant sprendimo, pasirinkti vieną ar kitą ir ginti ją kaip galutinę tiesą. Kad atskleistume partizano sąmonę, reikės pasikliauti fenomenais, kurie pasirodo visai kitoje, nuo pat Vakarų civilizacijos grindimo laikų diskutuotoje plotmėje, žmogų iš kitų gyvūnų ne išskiriant, bet gyvūnų rūšyje pastebint skirtumų, kurie rodo, kad toje rūšyje randasi esmiškai nesutampančių veiksmų. Kitaip tariant, mūsų sprendimas priklausys nuo esinių veiksmų. Taigi turime atskleisti iš principo skirtingus veiksmus ir jų pagrindus. Nereikia cituoti Aristotelio principo,

randamo daugelyje jo darbų, kad esinį geriausia pažinti iš jo veiksmų. Pastarieji esinius surūšiuoja taip, kad jie tampa atpažįstami. Taigi skirtumas yra gyvūnų rūšies viduje; jis išryškėjo dar Vakarų civilizacijos pradžioje ir yra matomas iki šių dienų.

Yra žinoma, kad graikai sukūrė filosofiją, mokslškumą, taip pat ir demokratiją, bet tokia kūryba rėmėsi žmonijos surūšiovimu pagal skirtingus apibūdinimus. Nors yra daug nuorodų, kad graikai žmogų laikė racionali, jusline ir gyva būtybe, bet jie taip pat gerai suprato, kad gali rasti „natūralių vergų“, kurie gyvena pagal troškimus, norus, jėgos naudojimą, bet ne pagal racionalumą. Kyla klausimas: jei žmogus yra racionali būtybė, kodėl atsiranda tiek daug veiklos, nesuderinamos su racionalumu? Šis klausimas reikalauja trumpos analizės, vedančios prie žmogaus esmės, neparemtos pašalinėmis prielaidomis. Šiandien yra paplitusios „teorijos“, viską aiškinančios jėgos prielaidomis. Jų aiškinimu, visi žmonių santykiai tėra jėgų sandūros, net ir „diskursai“ laikomi jėgomis. Visuose bendruomenės struktūros aprašymuose išryškėja vienas esminis patirties bruožas: visi bendruomenės santykiai remiasi jėga. Kas yra stipriausias, – nesvarbu, pavienis ar grupė, – tas ir valdo kitus. Be jokios abejonės, toks valdymas jėga nėra amžinas, nes visada vyksta grumtynės net ir tarp valdančiųjų, – kiekvienas jų nori išlaikyti savo pozicijas ir dėl to turi siekti vis daugiau jėgos. Pastarosios esmė yra nesiliaujamas siekis pačios savęs, nes kiekvienas, pasiekęs viršūnę, užėmęs aukštą padėtį, gali būti pralenktas kitų, todėl ir jėgos lenktynėse nuolat aiškinamasi, kas turi jėgos persvarą ir valdys kitus. Bejėgiai pavaldiniai į nieką negali kreiptis – nei į moralę, nei į sąžinę, net ir į dievybes, nes ir šios palaiko valdančiųjų interesus. Tokia padėtis yra principingai išreikšta monarchijose, suteikiančiose karaliams dievų teises. Taigi bendruomenės struktūroje nėra politikos, nes valdantiejiems nereikia atsiklausti pavaldinių nuomonės, nebent dėl akių, mulkinant bendruomenės narius.

Jėga yra priežastingumo pagrindas, todėl, turint galvoje bendruomenę, nėra reikalo kalbėti apie teises, laisvę ir atsakomybę. Tokie oksimoronai kaip „laisva rinka“ arba „pagrindas ir superstruktūra“ yra strateginė retorika, tarnaujanti tiems, kurie savo naudai turi sutelkę rinkos arba valstybės jėgas. Tas pat galioja ir bendruomenėse, kuriose valdymą perima kokia nors autokratinė jėga, – ten viskas tvarkoma iš viršaus, vieno asmens reikalavimai prilygsta įstatymams. Tokiūs bendruomenės variantai gali būti komunizmas, fašizmas, rasizmas, teokratija, kur viena grupė save iškelia virš kitų kaip pranašesnę ir pasitelkia retoriką, norėdama įtikinti bendruomenę, kad vienintelis valdančiųjų noras – teikti gėrį kitiems, o naudojamas smurtas – reikiamybė, idant žmonija būtų apsaugota nuo klystkelių. Trumpai tariant, bendruomenės lygmenyje viskas yra aiškinama priežastimis, o šios yra jėgos variantai. Iš esmės tokiose bendruomenėse, kad ir kaip jos vadintųsi, nėra politikos, nes politika, kaip pastebėsime vėliau, santykiauja su viešumos reikalais, laisve, teisėmis, atsakomybe, o šiose bendruomenėse viešumos nėra ir viskas yra

valdančiųjų nuosavybė, visa kas pajungta jų jėgai palaikyti. Valdantieji grumiasi ir tarp savęs, norėdami užimti tvirtesnes pozicijas. Net ir evoliucinė biologija prisidėjo savo išmintimi, teigdama, kad randasi pranašesnių, stipresnių, pačios evoliucijos išrinktų būti vadinamaisiais alfa patiniais arba patelėmis. Nėra reikalo ieškoti nei lygybės, nei laisvės, nes net teokratai pripažįsta, kad visi bus lygūs tikrai „kitame pasaulyje“. Tokia tezė priklausė ir Sovietijai, įsibrovusiai į Lietuvą; vienas tironas / budelis nustatė visos bendruomenės veiklas, o bendruomenės nariai klusniai vykdė jo nuostatus. Sovietija, kaip ir dabartinė Rusija, tęsė šią jėgos ir smurto tradiciją. Graikai tokius laikotarpius vadino „liūto laikais“: tada žvėriškas elgesys buvo šlovinamas kaip herojiškas, o labiausiai nusipelnusiais buvo laikomi tie, kurie gebėjo geriausiai žudyti. Aišku, atsiranda visokių pateisinimų, įskaitant teorijas ir dievybes, vedančių bet kokios atsakomybės atmetimo link. Trumpai tariant, priešastingumas, pagrįstas jėgos prielaida, paneigia teises, pareigas ir atsakomybę. Ši bendruomenė negali turėti kitokio „žmogaus“, nes jis vertinamas pagal jėgas ir žudymus, ir visa, ką jis turi, priklauso nuo to, kiek jis įstengia atimti iš kitų, priversdamas juos toliau kurti jam įvairias gėrybes arba juos išžudydamas.

AUTOKRATIJA

Jėgos naudojimas prieš kitus atsiskleidžia savo principine struktūra – hierarchine piramide, kurios viršūnėje sėdi karūnuotas „valdovas“. Paskutinis žodis visada priklauso jam ir prilygsta visuotiniam ir neapartinėjamam įstatymui. „Valdovas“, pasirodantis įvairiais pavidalais – imperatoriaus, dievo, pranašo, karaliaus arba partijos vado, teokrato, plutokrato, visuomet turi galią spręsti, kas gyvens, o kas bus sunaikintas. Vienas pagrindinių tokios piramidės įvaizdžių yra persiškojo tipo autokratas; nesvarbu, ar jis būtų Vidurinių Rytų genties vadas, ar pranašas, ar imperijos kūrėjas, bet savo veiksmus jis visada pateisina „dievo vardu“. Toks pateisinimas pirmiausia pasireiškia tuo, kad plataus šnipų tinklo dėka valdovo akys ir ausys yra visur, ir jis viską mato ir žino. Toks šnipinėjimas vyksta įvairiais būdais, taip pat ir pasitelkiant išpažintis bei įvaizdį, kad žmogų visą laiką mato ir girdi visa aprėpianti būtybė. Kaip žinoma, per išpažintį sumeluoti neįmanoma, nes aukščiausiasis valdovas, viešpats visų viešpačių, persiškasis autokratas, kaip karalius visų karalių, pratęstas į Jėzaus visuotinį karaliavimą, vis tiek žino, kad žmogelis pamelavo. Bet koks nukrypimas nuo valdovo „tiesos“ ir jo „įstatymų“ yra absoliutus ir bauda už tai yra amžina. Autokratijos ir jos variantų užduotis – visur plėsti jėgas, bet kokiu būdu užkariauti kitus, juos pavergti arba pajungti savo jėgų kėlimui, nes pagal jėgos logiką turi arba kilti, arba žlugti. Taigi visi nepaklusę autokratui yra priešai, ypač tie, kurie drįsta pareikalauti autokrato ar jo tarnų pateisinti visuotinį smurtą ir skleidžiamą žvėrišką elgesį. Autokrato atsakymai būna įvairūs, pavyzdžiui, kad užkariaujamos

vietovės yra „pažadėtiosios žemės“ (beje, pažadėtos teritorijos gali būti praplėstos, nes pažadanti dievybė ir jos sūnūs yra vieninteliai bei visuotiniai, ir visi turi tapti jų pavaldiniais), kad kitų dievybės yra neteisėti įvaizdžiai, tikrėsios dievybės priešai, todėl jos turi būti sunaikintos, o jų garbintojai pajungti, parklupdyti ir „įtikinti“; kad tik užkariautojų dievybė yra tikra ir vienintelė.

Šitokia jėgos plėtimo sąmonė sukuria įvaizdžius, kad smurtas yra būtinas net užkariautiesiems, nes jis yra skirtas jų gerovei ir išgelbėjimui nuo blogio. Teokratijose užkariautieji, tapę dievybės tarnais, stengiasi skleisti „pirmutinę ir paskutinę tiesą“ per visas gentis, per visą pasaulį įvairiomis priemonėmis, taip pat ir „šventu žodžiu“ ar netikinčiųjų sunaikinimu „šventuoju karu“. Kaip rašoma *Paskutiniamė prūsų sukilėlyje*, kryžiuočiai „nekaltos mergelės garbei“ išžudė visą gentį. Taip įteisinus autokratiją, užgniaužiami visi kiti gyvenimo būdai. Vadinasi, bet kur pasirodantys pasaulio ir žmonijos „išgelbėjimo“ veiksmai priklauso tai pačiai priešastingumo sąmonei. Svarbiausi jų yra žinomi iš retoriškų vardų: „komunizmas“, „fašizmas“ ir „kapitalizmas“. Nors visi trys save laiko visiškai skirtingais nuo kitų, pasižyminčiais griežtais savitumais, vis dėlto jie remiasi priešastingumo ir jėgos sąmone, visur pasiremia retorika, taip pat įvaizdžiais, kur žmogus yra valdomas neišvengiamų būtinybių pagal absoliučias vertes, žinomas tik pašauktiesiems arba geriau išmanantiems pasaulio visuotinę padėtį. Reikia dar kartą pabrėžti, kad tokios žmogaus vertybės kaip laisvė ir atsakomybė yra užtušuojamos retorika, kuri pasitelkia „tikrovės“ ir netikrovės skirtį, kad įtikintų publiką, jog smurtaujantis autokratas savo pusėje turi „objektyvią“ ir net „mokslinę“ tiesą. Dėl to ši turi būti skleidžiama visur ir priimama visų „racionalių“ žmonių, suvokiančių neišvengiamą būtinybę.

Čia reikia įterpti vieną pastabą, atveriančią ne racionalumo, bet jėgos prielaidą. Buvo ir dar yra teigiančių, kad Sovietijos įnašas į Lietuvos ūkį – „ekonominė pažanga“, ypač žemdirbystės srityje, nes ji sukūrė kolektyvizaciją. Tačiau gerai žinoma, kad kaip tik dėl kolektyvizacijos sovietai ir neįstengė pagaminti pakankamai maisto – kartais buvo stokojama netgi duonos. Gerovės kūrimas yra racionalus veiksmas, o Sovietijos sistema buvo radikaliai neracionali. Iš tikrųjų kolektyvizacija skirta kitam tikslui: ji turi suburti žmones į vietas, kur jie būtų visą laiką matomi, stebimi, girdimi ir todėl lengvai valdomi. Ši sistema prilygsta panoptikumui – kalėjimui, kuriame kiekvienas yra visą laiką stebimas. Kolūkiai nesiskiria nuo kalėjimų, kur autokratijos paskirti prižiūrėtojai viską mato – ar jie sėdėtų už lango, ar ne, – ir žmonės nežino, kada jie yra stebimi, o kada ne, ir elgiasi taip, lyg juos visą laiką matytų ir girdėtų. Pasirodo visa reginti, absoliuti sąmonė, valdanti kiekvieną žingsnį, pojūtį ar išsitarimą. Sukuriamas pasyvus, paklusnus žmogus, kuris priverstas veikti pagal tikslus reikalavimus, neturėti atsakomybės, gyventi taip, lyg jam visuomet grėstų bausmė. Štai paprastas pavyzdys. Mano gimtinėje buvo įsteigtas didžiulis kolūkis; nugriovus visų ūkininkų sodybas, iškirtus visus sodus,

sunaikinus daržus, atėmus gyvulius, visi buvo suvaryti į kolūkį, valdomą aukščiausiojo „draugo“. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, viešėdamas savajame krašte, susitikau su mano amžiaus moterimi, kuri nuo vaikystės turėjo dirbti kolūkyje. Anot jos, kad ir pusbadžiai, žmonės kantriai kentėjo. Didžiausias siaubas būdavo tada, kai kolūkio pirmasis „draugas“ liepdavo ateiti pas jį. Nueini drebėdama iš ryto, o jisai, su kitais „nemirtingaisiais draugais“ gurkšnodamas skaidriąją, pakelia akis ir prabyla: na, drauge, vakar matė, kad kasdama bulves dvi įsidėjai į kišenę – vagi liaudies turtą? Tada reikėjo „išsispaviedoti“, prisipažinti, kad nusidėjai visai žmonijos istorijai, ir už tai „atpakūtavoti“ pridėtomis darbo valandomis. Oi, kokia laimė: neišveš į katorgą, dėkui „draugui“ pirmininkui. Taip žmonės ir gyveno „pažangiausioje“, dialektinio materializmo sukurtoje imperijoje. Skirtumas tarp kolūkiečių ir gyvūnų buvo aiškus: engiami gyvūnai dar galėjo bliauti, baubti, mūkti, o kolūkiečiai neturėjo nė tokios „laisvės“: jei norėjo išlikti gyvi ir savo šalyje, jie privalėjo tylėti.

Norint suprasti partizano sąmonę, reikia suvokti sovietizaciją kaip nežmoniško smurto variantą. Sovietijos invazija irgi rėmėsi pasakomis, kad pasaulis yra nupuolęs, žmonija velka priespaudos jungą, ir ta priespauda gali būti panaikinta sekant absoliučia, neklystančia tiesa, įrašyta lemtinguose Markso, Engelso ir Lenino raštuose, atvėrusiuose visos žmonijos dialektinio materializmo „amžinuosius dėsnius“. Taigi žiniai, pasikloję tokių dėsnių supratimu, yra įpareigoti siųsti misionierius po visą pasaulį, kad jie parengtų dirvą dialektinio materializmo teologijai. Netikintieji tampa klystančiais nukrypėliais, kurie trukdo įgyvendinti lemtingųjų tekstų liaupsinamą gyvenimo pobūdį, ir todėl pasmerkti sunaikinimui. Kiekviena invazija į kitas šalis yra būtina, nes jos turi būti parklūpytos, kad tarnautų „istoriniam siekiui“ ir paklustų dogmatiškųjų tekstų reikalavimams: išžudyti tuos, kurie paiso savo orumo, kilnumo, garbingumo, atsakomybės, yra darbštūs, pareigingi šeimos nariai bei kaimynai ir drįsta abejoti neklystančiais autokratais ir jų skelbiamomis „tiesomis“. Juk jų tekstai yra „moksliški“, taigi – ir visuotiniai, prilygstantys visuotinei monotestinės dievybės sukurtai tvarkai. Šios autokratiškos tvarkos antplūdis į Lietuvą kai kurių šalies piliečių buvo ne tik priimtas, bet net kviečiamas. „Lietuviai“, tokie kaip Antanas Venclova, Salomėja Nėris, Justinas Paleckis, Petras Cvirka, Liudas Gira, Liudas Dovydenas, Romualdas Juknevičius ir kiti į juos panašūs, nuvykę į Maskvą siūlėsi būti didžiausio istorijoje pasirodžiusio budelio tarnais, jo misionieriais, kvietė žudikus, idant jie kankintų ir žudytų lietuvius, negana to, skatintų ir juos tapti savųjų žudikais. Tiek tirono / budelio, iš esmės atsisakiusio būti žmogumi, tapusio gyvūnu, tiek jo sekėjų Lietuvoje sąmonė pasirodė nežmoniškomis jų veiklomis, todėl galima sakyti, kad ir pastarieji nustojo būti žmonėmis. Jie žinojo to budelio siekius bei veiksmus ir už juos jį šlovino, o kiekvieną jo pasakytą žodį skelbė kaip galutinę tiesą. Vadinas, jie niekada nesvarstė nei budelio veiksmų, nei kalbų, o nurodymai žudyti Lietuvos žmones jų buvo laikomi kaip tikroji tiesa ir net „pažanga“.

Visas jų gyvenimas buvo nežmogiškas. Nei jiems, nei jų sekėjams Lietuvoje, išėjusiems žudyti ir kankinti savųjų, neįmanoma reikalauti vadinamųjų žmogaus teisių. Tai būtų tas pat, jei pasiūtę šunys staiga pareikalautų žmonių teisių, – juk tai jiems išvis nesuvokiama. Virtę budelio įrankiais, paklusę jo įsakymams, tapo, pagal klasikinę tradiciją, „neklystantys“ ir todėl nežmonės. Budeliui ir virtinei jo pagalbininkų jie nepasakė: jūsų teiginiai gali būti klaidingi, ir mes privalome jus apklausti, mes turime priimti atsakomybę už savo ir savo pakalikų nežmoniškus veiksmus. Ne, jie ramiai valgė minėta veikla „pelnytą“ duoną, užgerdami užsieniniu konjaku. Kitaip tariant, jie turėjo tapti misionieriais ir paklusniais kariais, kovojančiais su tais, kurie atkritę nuo absoliučios istorijos dvasios. Tokia „dvasia“ yra neišvengiama priežastis, pasireiškusį per autokratą / pranašą, ir todėl visi yra neišvengiamai pasmerkti veikti taip, kaip iš jų yra reikalaujama, – negalima kalbėti apie atsakomybę, nes atsakomybė reikalauja laisvės. Ir štai kai kurie lietuviai, misionierių įtikinti, tampa tokiais pat budeliais – stribais, turinčiais išžudyti visus absoliučios istorinės dvasios priešus, tai yra istoriškai atsilikusius ir trukdančius įsigalėti vienai jėgai su vienu valdovu. Griežtai kalbant, imperijos tarnai atsisako būti žmonėmis, jie tampa tokie pat kaip ir kiti – nulemti priežastingumo ir todėl „nekalti“. Jei gyvūnas gyvena priežasčių tinkle, jis nei kaltas, nei atsakingas – juk gyvūnas neturi žmogaus sąmonės ir negali reikalauti tokių nemokslisškų prietarų kaip laisvė, teisės, atsakomybė ir garbingumas.

Dar ir dabar Lietuvoje yra manančių, kad tokie veiksmai anomis aplinkybėmis buvo neišvengiami. Toks teisinimas rodo principinį dalyką: jų likimas buvo sąlygų nulemtas, ir jie negalėjo pasirinkti kitos veiklos – vadinasi, jie dar nebuvo tapę žmonėmis ir elgėsi taip pat, kaip ir visos kitos priežasčių nulemtos gyvybės. Net nuostabu, kad randasi Europoje ir Lietuvoje net tarp truputį apsiskaičiusiųjų tokių, kurie nori gražinti senąją „tvarką“, kurdami tariamai naujas partijas. Svarbu pastebėti, kad visi, kurie teigiamai vertina buvusią sistemą, beveik visiškai nutyli vieną dalyką: visur, kur šis autokratijos variantas pasirodė – Rusijoje, Kinijoje, Kambodžoje ar kitur, – buvo išžudyta milijonai žmonių. Sakau „žmonių“, nes kaip tik darbštūs, produktyvūs, kultūringi patys pirmieji ir atsidūrė ant durtuvų. Antai Kambodžoje žmogelis jau buvo liaudies priešas, jeigu nešiojo akinius – mat, gal jis moka skaityti ir nepatikės tais nesąmoningais paistalais, pavadintais „dialektiniu materializmu“. Trumpai tariant, žmogus yra pavojingas, nes jis gali užkrėsti ir „gyvūnus“ laisvės ir atsakomybės bacilomis. Juk pranašas Leninas yra pasakęs, kad laisvė yra ne kas kita, kaip tik „būtinybės priėmimas“:

ŽMOGUS

Iškelti atsakomybės klausimą autokratijoje iš principo yra neįmanoma, nes, jį iškelus, reikia krypti į visai kitokį gyvenimo suvokimą – žmogišką. Jis remiasi žmogaus esme, kuri yra filosofinė ir kuri grindžia partizano sąmonę. Kitaip tariant, atsakomybės

klausimas kreipia mus į filosofiją, į viešą bei racionalų dialogą ir į uždavinius, kur kryžiuojasi visos ontologijos, metafizikos, epistemologijos ir etikos. Atsakymas į šį klausimą pagimdė filosofiją ir atskleidė žmogaus esmę. Neįmanoma filosofuoti neatkreipiant dėmesio į atsakomybę, taigi – ir į laisvę, klausimą. Į šį klausimą atsakė klasikinė filosofija. Kaip tik per ją iš Vakarų civilizacijos sklido kažkas pavojingo visoms autokratijoms, teokratijoms ir imperijoms. Tai, kas pasirodė klasikiniėje mąstysenoje, yra politinės bendruomenės, o kartu ir publikos erdvės pagrindas. Graikų sąmonėje *demos* ir demokratija turėjo tiesioginį ryšį su *polis*, laisva publikos erdve, kaip visos demokratinės bendruomenės pagrindu. Nors šiandien yra ieškoma demokratijos įvairiose pasaulio tautose, bet toks ieškojimas yra filosofinis ir priklauso klasiškai filosofijai. Be jos nebūtų ko ieškoti. Tiesą pasakius, šiandieninė diskusija apie demokratizaciją yra negatyvi, ji bando įvardyti demokratiją tuo, kuo ji nėra iš esmės, tuo, kas yra jos priešingybė: jėga, interesai, „laisva“ prekyba, besaikė retorika ir t. t. Norint suprasti padėties negatyvumą, reikia suprasti Atėnuose atvertą politinės bendruomenės *ethos*. Atėniečiai laikė savo *polis* visų piliečių, lygių prieš sutartus įstatymus, pareiga ir rūpesčiu. Padėtis ir garbė atsiranda ne iš prigimtos galybės, luomo, ne iš priklausymo partijai, bet iš asmens veiklos savo publikos erdvėje. Šioje erdvėje visi yra laisvi, o laisvė gali išsirutulioti tik per ryšį su kitais asmenimis. Piliečiai gyvena atviraime atvirų galimybių pasaulyje; nei šeimos kilmė, nei turtas, nei laimėjimai asmeniniame gyvenime neturi esminės įtakos asmens padėčiai viešajame gyvenime. Niekas nereikalauja prisitaikymo, kiekvienas gali išsakyti tai, ką jis mąsto, ir niekas nesibaimina būti apšauktas *prieš-atėnišku*.

Savo kalbose Periklis nurodo, kad laisvas gyvenimas priklauso nuo bendrai sukurtų įstatymų laikymosi, pagarbos kitiems, nepaisant jų luomo, taip pat ir tiems, kuriuos publika skiria tvarkyti viešuosius reikalus. Visų lygi laisvė gali būti palaikoma kaip teisinė laisvė. Ji gali būti garantuota įstatymų; ir nors tie įstatymai yra laisvai sukurti, bet turi būti griežtai kontroliuojama, kaip jų laikomasi. Laisvas gyvenimo būdas ir griežtas laikymasis laisvai sukurtų įstatymų yra tas pat. Įstatymai palaiko laisvę, ir laisvė palaiko teisę nustatyti ribas savo pačios palaikymui. Žodis *polis* reiškia ne bendruomenę, susidedančią iš „gyvūnų“, veikiančių pagal jėgas ir priežastingumą, bet iš žmonių, visą laiką kuriančių ir išlaikančių publikos viešąją erdvę, kurioje kiekvienas pilietis yra lygus įstatymų siūlymo ir diskutavimo, o svarbiausia – atsakomybės išlaikymo šaltinis. Demokratinės bendruomenės veikla nėra pagrįsta praeitimi, lyg ji būtų atlikta senolių arba ją pagrindusių tėvų; ji randasi tik tada, kai yra neperstojamai palaikoma piliečių. Neįmanoma kalbėti apie demokratiją kaip *sistemą*, kuri gyvuoja be piliečių dalyvavimo, lyg piliečiai turėtų tik privilegiją retkarčiais balsuoti, o ne atsakomybę garantuoti laisvę ir lygybę. Demokratinė bendruomenė grindžia pati save; ji nėra struktūra, primesta bendruomenei arba išplaukusi iš kokių nors interesų. Joje žmogaus autonomija ir lygybė yra palaikomos jų pačių labui.

Demokratiškos bendruomenės ir veiklos principai byloja, kad vienintelis taisyklių šaltinis yra piliečiai, kurie jas viešai kuria pasirinkę racionali diskursu. Čia ir išryškėja vienas besąlygiškas principas: gamtiškai kalbant, nėra nuspręsta, ar žmogus tikrai yra laisvas ar ne. Iki dabarties metafizikai iš paskutiniųjų bando „įrodyti“ arba žmogaus pasirinkimo laisvę, arba žmogaus gyvenimą esant valdomą griežtų priešasčių. Matėme, kaip pastaroji tezė priveda prie autokratijos ir jos nežmoniškų variantų. Mums nėra reikalo išspręsti tokį spekuliatyvų klausimą, nes jis negali mums padėti nustatyti, kaip sukurti politinę bendruomenę. Tad mes tą klausimą keliamo į kitą plotmę. *Grindimas politinės erdvės yra tas pat, kaip kūrimas žmogaus autonominės laisvės ir lygybės, nes be šios erdvės kūrimo nėra jokios galimybės kurti autonomiją ir lygybę, kartu ir šios erdvės palaikymas yra tas pat, kaip palaikymas autonomijos ir lygybės, arba atvėrimas žmogaus, kaip tokio, esmės.* Individo atsisakymas dalyvauti politinėje erdvėje sutampa su žmogaus autonominės laisvės praradimu, jo sugrįžimu į aplinką, kurioje veši bendruomeniniai grupių interesai ir jėgų susidūrimai. Kiekvienas bendruomenės narys yra įpareigotas dalyvauti visuose viešuose reikaluose net ir tada, jei tai trikdytų jo asmeninį gyvenimą, liestų privačius interesus. Pastarieji nereikalauja visuotinio ir neperstojamo grindimo, o politinės bendruomenės ir jos reikalų, ypač kiekvieno autonomijos, palaikymas visada reikalauja pastangų. Kaip jau minėta, klasikinė graikų mąstysena nevadino tų, kurie nedalyvauja šioje erdvėje, *nepolitiškais*, bet įvardijo juos kaip *negalinčiais būti žmogumi*. Žmogus turi būti laisvas, lygiateisis ir atsakingas. Kartais manoma, kad kiekvieno individo autonomija, kaip besąlygiškas taisyklių šaltinis politinėje erdvėje, neleidžia savavalės veiklos. Toks nesusipratimas turėtų būti pašalintas. Laisvai sukurtos taisyklės nėra priešastys, priverčiančios nustatyti veiklos ribas, bet yra protingai aptariamoms formoms, kurios gali būti viešai diskutuojamos ir pakeičiamos, įskaitant ir specifines konstitucijas. Jei ne kiekvienam asmeniui, autonomiškam ir lygiam, yra leidžiama būti siūlomų taisyklių šaltiniu publikos erdvėje, politinės ir laisvos bendruomenės reikšmė pradingsta. Lieka interesų bendruomenė, bet ne politinė bendruomenė. Kas yra ypatinga ir ką suvokė politinis švietimas – tai reikalavimas veiklaus dalyvavimo visuose viešuose reikaluose. Nes tik toks veiklus dalyvavimas sudaro ir palaiko žmogaus esmę, atverdama jo klaidingumą, ribotumą ir reikiamus santykių pakeitimus. Šioje sudėtingoje, nors labai ryškioje situacijoje glūdi žmogaus siaubinga esmė: nepaisydamas ribotumo ir klaidingumo, aš turiu prisiimti viešą atsakomybę už savo veiksmus ir, taisydamas savo klaidas, viską pradėti lyg iš naujo. Bet toks esu tol, kol dalyvauju viešuose reikaluose, kol saugau savo ir kitų viešąją erdvę, kol drįstu apsvarstyti visus teiginius – ar jie būtų dieviški, ar žmogiški, kol reikalauju iš kitų būti atsakingais už savo veiksmus ir teiginius. Sokratas drįso reikalauti iš kitų, kad jie pripažintų, jog jų teiginiai yra nepakankami, reikalavo atsakomybės. Priėjome tašką, kur pasirodo dvi skirtingos sąmonės: viena – bendruomeninė-autokratiška, su savo ontologija,

kad viskas veikia priežastimis, išreikštomis jėga, kai gyvenama be tokių prietarų, kaip žmogaus teisės, atsakomybė, laisvė, – gyvenama pagal „gyvūnišką“ sąmonę; kita – kai esame žmonės, laisvi, racionalūs, lygiateisiai ir atsakingi pagal pačių viešai sukurtas taisykles.

PARTIZANAS – ŽMOGUS

Gerai žinoma, kad dalis partizanų buvo studentai, mokytojai ir apskritai raštingi žmonės. Jų pasaulio patirtis buvo įvairi, bet vis dėlto turinti bendrą laisvų žmonių bruožą. Vadinasi, jie (jos) galėjo išreikšti savo nuomonę, kritiškai įvertinti viešus įvykius ir kartais, nors valdžios ir prižiūrimi, įsivelti į ideologines diskusijas. Rašytojai rašė romanus ir pasakojimus, poetai kūrė vaizdus, mokytojai dėstė disciplinas, nereikalaudami pateisinti mokslą koku nors retorišku raizginiu, studentai rinkosi disciplinas ir jas diskutavo susibūrę kavinėse ir baruose. Pakanka paskaityti tų laikų poeziją ir kitą kūrybą, kad paaiškėtų tų žmonių vaizduotė, patirtis, nuotyčiai, kelionės, o ypač – mokėjimas pasidžiaugti gyvenimu ir net jo vargais. Į partizanų gretas jie (jos) stojo ne dėl ideologijos ar turtų, – stodami juk žinojo, kad visi turtai dings, – bet dėl žodžio, idėjos, bendravimo laisvės ir lygybės. Juk poetas turi kurti naujus kalbos santykius, atrasti neregėtas negirdėtas kūrimo galimybes, rašytojui reikia sukurti atvertį gamtos niuansams, formuoti unikalias aplinkos interpretacijas, o ne kartoti tai, kas jau daug kartų buvo rašyta. Advokatas turėjo teisę užginčyti prokurorus, reikalauti tvirtų, neabejotinų nusikaltimo įrodymų ir net apskūsti sprendimus aukštesniems ir, svarbiausia, viešiemis teismams. Nors tokia autonomija, lygybė ir atsakomybė nebuvo tobulai įgyvendintos, bet tokie principai galiojo kaip visuotiniai, ir kiekvienas galėjo į juos remtis. Jei visa tai sunaikinama, uždraudžiama, tai aišku, kad dingsta ir žmogus. Staiga poeto pareiga tampa šlovinti autokratą už tai, kad išžudė milijonus žmonių, rašytojas turi paklusti dogmai ir kurti romanus apie autokrato ir jo pakalikų nuopelnus. Taigi, norint pasilikti žmogumi, išlaikančiu savo kilnumą, pagarbą kitiems, teisingumą (kaip išraišką filosofinės, politinės bendruomenės), nebuvo kitos išeities, kaip tik eiti į partizanus. Atsisakęs visų pažmogiškų reikalavimų ir veiksmų, nusirengęs autokratijos rūbą, žmogus pasirodo savo grynąja esme: laisvas ir atsakingas, reikalaujantis ir kitus būti tokiais pat – racionaliais, viešais, diskursyviais ir suprantančiais savo pareigą palaikyti viešumą. Iš principo toks žmogus yra klasikinis filosofas, be perstojo grindžiantis autonomiją ir lygybę.

Kiti partizanai – kaimo vaikinai ir merginos – nutarė pasilikti žmonėmis; atsiskaidami visko – savo buvusio kasdienio gyvenimo, įprastos lovos, jie išėjo į nežinią. Juk užplūdusi gauja žudikų, nemokančių užauginti net bulvės, viską atėmė. Žmonės, kurie dirbo, augino, rūpinosi savo šeima, turėjo būti išžudyti arba ištremti. Tuos, kurie nebuvo išžudyti arba išvežti, grobikai sugrūdo į minėtus kolūkinius

kalėjimus, įvedė tokią pat kaip barakuose tvarką, kad jie negalėtų gyventi įprasto gyvenimo, pagal įgytą išmintį auginti gyvulių ir dirbti lauko darbų. Kas gi buvo tie kaimo jaunuoliai ir jaunuolės, kokią jie turėjo sąmonę? Nuo vaikystės jiems reikėjo išmokti gyventi: arti, akėti ir apsėti laukus, išmintingai elgtis su gyvuliais, gaminti ūkio padargus, atpažinti, kas yra gera ir kas kenksminga ne tik žmogui, bet ir gyvūnui, taigi būti atsakingam ne tik už save, bet ir už kitus, už visą aplinką. Aišku, tokio rūpestingumo ir atsakomybės kaina yra nenusakomas darbštumas. Juk reikia išlaikyti šeimą, be to, suprasti, kad visi turi pareigas pagal savo jėgas: senoliai nešienauja, bet išplaka dalgius, vaikai prižiūri viščiukus ir avinėlius – jie mokosi, kad taptų atsakingais viešos bendruomenės žmonėmis. Todėl lietuviai valstiečiai nieko nestokojo nei vasarą, nei žiemą. Jie turėjo savo *demos*: apylinkės ūkininkų viešam susirinkimui reikėjo nustatyti tarpusavio santykius, išspręsti kivirčius ar nesantaikas. Kiekvienas kaimietis ir ūkininkas turėjo būti savarankiškas, tai yra pats nuspręsti, kur ką auginti, sodinti, kada arti ir akėti, kada nuimti derlių, kada žiemai į tvartą suvartyti gyvulius. Jo sprendimai turėjo užtikrinti šeimos gerovę, ir jei jis kur nors suklysdavo, pats turėdavo pertvarkyti darbus, kad jie duotų gerą vaisių. Jo sąmonė buvo diskursyvi, vieša, nes jis galėjo pasitarti su kaimynais, leidžiančiais suprasti, ką jis padarė ne taip, ir padedančiais jam pagerinti gyvenimą. Jis buvo atsakingas, nes jo nutarimai turėjo konkrečių rezultatų. Trumpai tariant, jis buvo žmogus.

Pasirodžius žudančios ir naikinančios imperijos atvartoms vergų minioms, turėjusioms pagrobti sunkiu, stropiu ir sąžiningu darbu ūkininko sukurtą gerovę ir dar tą ūkininką ir jo šeimą nužudyti arba išstremti, nebuvo išėities: jei norime išlikti žmonėmis, tai vienintelė laisvės erdvė yra randama partizanų gretose. Tik čia žmogus pasirodo savo grynąja esme: štai, nieko neturiu, nes viskas yra atimta, todėl stoju į gretas ne dėl turto, ne dėl šlovės, bet grynai kaip žmogus, atsakingas už save ir už kitus, privalantis išsaugoti laisvę ir, jei prireiks, kovoti prieš primestą vergiją. Aišku, ir tarp lietuvių buvo tapusių nežmonėmis, prisidėjusių prie visuotinio naikinimo, nuvariusių kitus nuo jų gyvenimo. Atkeliavusių žudikų veikla atskleidžia visai kitokią rūšį, kurios nariai visuomet tyko ką nors užpulti, atimti, nužudyti, nes patys negeba atlikti žmogiško darbo, neišmano, kaip užsiauginti javų duonai, kaip prižiūrėti karvę ir vištą, kaip pasidalyti medumi. Jiems buvo stebuklas, kad Lietuvoje netrūksta duonos, o kad yra kiaušinių ir pieno – nė nesuprantama... Juk per visą „mokslinio socializmo“ erą ta „liaudis“ „pažangiausio mąstymo rėmuose“ nei išmoko, nei jai buvo leidžiama išmokti, kaip užsiauginti pakankamai duonos, o tie, kurie mokėjo, buvo apšaukti liaudies priešais.

Tragikomiškas žargonas tapo žmogui nesuprantama, nors visur vartojama mantra. Įvairaus plauko ir auklėjimo Sovietų imperijos misionieriai pervardijo žmonių gyvenimo pobūdį, ypač tą diskutuotą – filosofinį, laisvą ir atsakingą. Darbštūs ūkininkai (o jie sudarė daugumą piliečių), gyvenę ūkiškoje Lietuvoje, tapo „buržuazinės

Lietuvos“ gyventojais. Gal dabartinis skaitytojas sunkiai įsivaizduotų, kaip tas įvardijimas nuskambėjo ūkininkui, kuris, kaip matėme, dirbo, bendravo su kaimynais, statė, stengėsi, ir staiga išgirdo, kad jis esąs išnaudotojas, „buržujus“ ir todėl „liaudies priešas“; be to, dar ir stabdantis „istorinę pažangą“. Susėda ūkininkai, krapšto pakaušius, trūkčioja pečiais ir klausia vienas kito: tai kurgi ta liaudis, kurios priešai mes esame? Kaip suprasti tokią velniavą? Ir dar: o kas gi toji istorinė pažanga? Pažanga yra paskelbta imperijos autokrato ir skleidžiama jo misionierių; Lietuvoje ji sutampa su produktyvių ūkių sugriovimu ir ūkininkų sunaikinimu juos arba nužudant, išstremiant, arba prievarta suvarant į kolūkius – kalėjimus. Ten ankstesnė jų patirtis bus nereikalinga, nes ten bus auginamos ne ūkiškos, bet „tarybiškos“ karvės, sodinamos „tarybinės“ bulvės ir visa kita. Išeitų, kad tie „buržujai“ nesupranta absoliučios tiesos, išreikštos „dialektinio materializmo“; ir todėl nei jų auginami javai, nei jų darbštumas nesutampa su pažanga. Pažanga, kaip ją suprato Leninas, reiškiasi žodžių pokyčiu: jau minėta, kad laisvė yra sutapimas su būtinybe, ji yra priešastinė „buržuazijos“ išraiška, tad sunaikinus buržuaziją laisvės neberekės. Kita pažangos sąlyga – būtinybė išžudyti darbščius ir mąstančius žmones; pasak Lenino teiginių, kurie, aišku, yra neklystami, mes sunaikiname tik dešimt milijonų liaudies priešų, bet dar nepakankamai pakorėme raštingųjų, vadinasi, dar per mažai pažangos, reikia išžudyti daugiau, o į jų vietą pasodinti nemąstančią, buką ir paklusnią „liaudį“. Iš principo balsai, kurie priima tokią neišvengiamą „pažangą“, priima ir tai, kad žmogus, kaip žmogus, turi būti sunaikintas ir į jo vietą pastatytas neįvardijamas gyvūnas, neįvardijamas todėl, kad joks kitas gyvūnas nemokėtų taip elgtis.

Pusmergės ir mergos, pusberniai ir bernai stojo į partizanų gretas žinodami, kad jiems reikės paaukoti savo gyvybę, bet jie sakė: geriau mirsime kaip žmonės, nei gyvensime kaip nužmoginti vergai. Įstojimo momentu Lietuvos kaimo žiedas atvėrė per partizano egzistenciją sąmonę, kuri sutapo su žmogaus esme. Neremiama nei turto, nei ideologijos, tokia sąmonė parodo matą, kuriuo ji vertina primestą nežmogišką gyvenimą. Tokį gyvenimą autokratas ir jo misionieriai, nurodydami „moksliškas“ priešastis, skelbė kaip neišvengiamą ir absoliutų. Šioje plotmėje jau iškyla esminis klausimas: kokia yra per smurtą primesto gyvenamojo pasaulio sąranga? Kiekvienas tapo darbo jėga ir įgijo specifinę funkciją – vertingą autokratijos plėtrai, bet nesutampančią su integruotu žmogaus gyvenimo būdu. Mergina tampa melžėja, vienas bernas – artoju, kitas – žveju, dar kitas – buhalteriu ar prižiūrėtoju, stebinčiu, kad niekas nenukryptų nuo „pareigų“, o pats tikrasis pakalikas – autokrato nuopelnų skelbėju. Mat pažanga reikalauja darbo pasidalijimo ir reagavimo į aplinką iš siaurutelės veiklos pozicijų. Vadinasi, neįmanoma turėti platesnio akiračio, ieškoti daugiau savo talentų, nes jie gali nukreipti nuo priskirtos vertės – funkcijos. Dabar galima suprasti čia pasirodančią partizano sąmonę jos paskutiniu lygmeniu: netikėtai ir net neįmanomai atsidūręs nežmogiškame gyvenamajame pasaulyje, par-

tizanas yra ne tik priverstas iš jo pasitraukti, bet ir permąstyti to pasaulio ribas ir savo padėtį, kaip tokio pasaulio matą. Toks pasitraukimas reikalauja pateisinimo ir kartu kelia pasauliui netikėtą klausimą. Jei partizanas tampa išraiška grynos žmogaus esmės, kuri tame naujame „pažangos“ pasaulyje yra ne tik nevertinga, bet ir principingai paneigta, tai jo veikla atveria žmogų ne kaip turintį rūšies kategorijos apibūdinimą, bet atitinkantį grynos veiklos reikalavimus, tai garbingumas kitam ir sau, teisingumas, orumas, atsakingumas. Reikia pažymėti, kad šis klausimas neturi santykinių ribų. Partizanas neklausia, „ar šis pasaulis yra vertas mano gyvenimo“, nes kaip „aš“ jis priklauso tam pasauliui; todėl jis klausia, „ar šis pasaulis vertas gyventi besąlygiškai“, kita vertus, „jei aš turiu tik vieną gyvenimą ir jei esu autentiškas žmogus, veikiantis garbingai, teisingai, oriai, atsakingai, ar tas naujas gyvenamasis pasaulis patvirtintų ir leistų įgyvendinti tokį esmiškai autentišką žmogaus reikalavimą? Jei ne, tai aš jame negaliu gyventi ir todėl ten neturiu jokios vertės“.

Taigi partizano sąmonė duoda pagrindinį atsakymą: pirma, šios esmės nustatymas pasirodo galimybė išsilaisvinti iš specifinio gyvenamo pasaulio; antra, tokia nutarime atsiveria galimybė parodyti pasaulį, kur yra atsakoma į absoliučiai esmišką žmogaus, kaip žmogaus, veiklos klausimą. Reikia pažymėti, kad toks galimybės atvėrimas siekia toliau negu bet koks gyvenamas pasaulis. Taigi autokrato „pažangos“ gyvenamas pasaulis išvis negali pasiūlyti jokios pagalbos įgyvendinant bet kokią žmogaus, kaip žmogaus, vertingumo bruožą. Kitaip tariant, toks vertingumas nėra duotis nei juslinėje plotmėje, nei kategoriškuose apibūdinimuose, jis tik pasirodo minėtais veiksmais. Taigi mūsų partizanas, nušalintas nuo visų funkcijų tame pasaulyje, siekiantis savo žmogiško vertingumo, jam primestame gyvenamajame pasaulyje neranda jokio įvykio ar dalyko, kurie palaikytų tokį siekį. Todėl galima teigti, kad tie, kurie įgyja vertę tame naujame pasaulyje, parodo savo nuosmukį nuo žmogaus į kažkokį pažmogį. O tie, kurie paliko tokį gyvenamąjį pasaulį, pasirinko būti žmonėmis ir geriau mirti nei patirti tokį nuosmukį. Galiausiai, jie buvo pasmerkti mirčiai ne dėl to, kad stojo į ginkluotą kovą, bet dėl to, kad priminė visai autokrato gaujai, ką ji yra praradusi, kuo ji turėtų ir galėtų būti. Toks priminimas yra pati skaudžiausia patirtis. Norint išvengti tokios patirties, reikia sunaikinti veidrodį – partizaną, atveriantį autokrato ir visų pakalikų nuosmukį iki pažmogio būklės.

KAD TIK NE ŽMOGUS

Teiginys, kad marksizmas ir jo pratęsimas į leninizmą yra filosofija, būtų juokingas, jei nebūtų susijęs su didžiausia istorijoje tragedija. Toks teiginys, nepaisant kieno jis pasakytas, yra nesąmonė. Juk visa marksizmo užduotis – ne suprasti pasaulį, bet jį pakeisti. O pakeitimas, nesvarbu, pagal kokį kurpalį jis būtų padarytas, tampa neginčijama dogmatiška ideologija. Jei ji toleruotų užginčijimą, sokratišką

apklusinėjimą, ji taptų viena ribota teorija, galinčia sutikti su savo ribotumu. Bet marksizmas-leninizmas ne tik kad to nepripažįsta, bet ir naikina tuos, kurie išdrįsta jį kritikuoti. Vadinasi, bet kuris tęsiantis ir teisinantis šią dogmą negali būti laikomas filosofu, o tik grynu ideologu.

„Tarybinėje Lietuvoje“ rodėsi šiek tiek filosofinių leidinių ir susibūrimų, tad galėtume teigti, jog filosofija čia buvo gyvybinga. Lietuvių mąstytojai nagrinėjo didžiųjų filosofų keltas problemas ir tarp jų iškylančias kontroversijas, tačiau nepasiekė tokio lygio, kuris galėtų būti prilygintas klasikams nuo Platono iki Descartes'o, Kanto, Wittgensteino, Husserlio, Heideggerio, Whiteheado ir t. t. Jie nagrinėjo tas pačias temas, kurios buvo aktualios ir kituose kraštuose, tačiau tik konkrečiai apibrėžtame lauke: tai teorijos problematika, pažinimo klausimai, meno samprata, moralės bei etikos problemos, bendruomenės reiškiniai ir kartais net ontologiniai principai. Šios temos buvo nagrinėjamos „objektyviai“, tai yra pagal istorinius tekstus, nepateikiant daug kritikos. Tai nereiškia, kad lietuvių autoriai nebuvo kritiški. Jų kritiškumas tiesiog buvo apribotas istorinių mąstytojų tarpusavio kritika. Kitaip tariant, dėmesys buvo telkiamas veikiau į tai, kaip Immanuelis Kantas kritikuoja René Descartes'ą, Maurice'as Merleau-Ponty – racionalizmą, vieni lingvistinės filosofijos atstovai – kitus lingvistinės filosofijos atstovus ir t. t. Šiose srityse juntama stipri srovė, kuriai prasiveržus, atsivertų galimybė plėtoti aibę kūrybinių tendencijų. Taip pat egzistavo ir tokia „kritinė“ srovėlė, kuri vis „linktelėdavo“ marksistinei-leninistinei teologijai.

Po smarkių teorinių diskusijų tarp dviejų istoriškai reikšmingų figūrų rašytojas trumpu paragrafu „linktelėdavo“ teigdamas, kad šios problemos buvo išspręstos Markso ir Lenino, tačiau dėl ribotos teksto apimties paminėtas sprendimas straipsnyje nediskutuojamas. Arba aptariant dorovės principų problemą toks „linktelėjimas“ vėl pasirodydavo teigiant, kad šias dorovės problemas lėmė buržuazinės bendruomenės struktūros. Šie du nežymūs bruožai ir sudaro „kritinę“ sąmonę, tačiau iš tiesų kritiška sąmonė iškyla pirmosios srovės diskusijose. Mums nėra reikalo įsitraukti į diskusijas, kurios priklauso šiai „linktelėjimo“ srovelei. Ir ne tik todėl, kad ji nieko neįneša (nors jėgos atžvilgiu galbūt yra įdomi), bet dėl to, kad nei marksizmas, nei leninizmas, nei jų junginys, pavadintas marksizmu-leninizmu, iš esmės nėra filosofija. Šiai disciplinai galbūt labiau derėtų šlietis prie viduramžių teologijos, reikalaujančios, kad visi mokslai, institucijos ir veiklos remtų ją be jokios kritikos, arba prie tokios bendruomenės hierarchijos struktūros modelio, kuriam būdinga jėgų organizacija ir jėgos struktūra. Taigi, nagrinėjant filosofines problemas, marksizmas-leninizmas yra netinkamas mąstymo modelis, jis pasirodo veikiau tik kaip antra ir visai be reikalo prisiūta uodega. Bet kaip tik ta uodega ir neleido Lietuvos mąstytojams teigti, kad per jų nagrinėjamas „buržuazinės“ filosofijos figūras pasirodo atviras tiesos, etikos, estetikos ieškantis žmogus, nesutinkąs su marksizmu-leninizmu. Tokiu nesutikimu „tarybinėje Lietuvoje“ pasirodė tik-

ra filosofija, kuri kaipmat būtų pavadinta revizionizmu arba dar blogiau – totaliu buržuazinės ideologijos klaidingumu, reikalaujančiu tokį išsišokėlį filosofą „perauklėti“. Jei pasirodo žmogus, tai jis tuojau pat turi būti sunaikintas. Tai ir pabrėžtina: daugybė „filosofinių“ raštų negalėjo būti filosofiški, nes iš principo turėjo priklupti prieš ideologiją ir ją vadinti „filosofija“. Galima teigti, kad ir dabartinėje Lietuvoje girdėti daug balsų, teigiančių, kad filosofija yra ideologija. Nieko nauja, tik sugrįžimas į autokratijos sąmonę, kuri kol kas dar veši.

„Naujausių“ teorijų pasigavimas intelektualams turi galingas atsakomybės išsižadėjimo pasekmes. Juk buvusi sistema paneigė žmogų, jo atsakomybę. Lietuvių intelektualų revoliucija atkūrė sokratišką ir klasikinę žmogaus esmę: aš esu atsakingas ir niekuo kitu negaliu nei pasikliauti, nei pasiteisinti – nei Martino Heideggerio Būtimi, nei norų impulsais, genetika, chemija, bendruomene, nei dievybėmis, kultūrine sąsąmone, kalba; bet koks besąlygiškas pasiklojimas tokiomis teorijomis reiškia atsakomybės atsisakymą. Mokslinės Apšvietos sekėjai, kaip rodo jų metodai ir hipotezės, neturi išėjimo – jiems reikia panaikinti žmogų, nes jis trukdo suprasti pasaulį „objektyviai“. Juk žmogus gyvena „intencionaliai“, tai yra ne pagal kokius nors mechaninius dirgiklius, bet pagal pasaulio tiesiogią patirtį – „aš matau ką nors“ arba „aš ieškau ko nors“ ir t. t. Sudaiktintas žmogus tampa nekaltas, neklaidingas ir nežmogus. Lietuvos intelektualai pernelyg ūmiai pasidavė tęstinumui mokslinės Apšvietos, kurios principinė išraiška buvo Sovietija su savo pasakų variantais. O variantai visada mėgina rasti ką nors žmogaus veiksmų užnugaryje, ką nors žmogų paneigiančio, padarančio jį nepažįstamų jėgų, įvykių, kūrinių žaisliuku. Mes esame, pasak Heideggerio, Būties atvertis, ir kaip tik Būties lemia mūsų autentiškumą ir nuopuolį. Pagal visuotinę hermeneutiką, mes esame istorijos veiklios „sąmonės“ kalbos horizonte, kuris duoda mums visatos ir savęs supratimą. Mes esame nulemti kultūros sąsąmonės, kurios nepažįstame ir kurios ribų neįmanoma peržengti. Mes esame lizdas tarp savęs kovojančių geidulių, išaiškinamų evoliucinės genetikos teiginiais – visų kova už būvį prieš visus. Paulis Ricoeuras pasakojo, kaip jam būnant Nantero universiteto rektoriumi studentai uždarė universitetą, užėmė visas patalpas ir atėję į jo kabinetą jį apstumdė. Apstulbęs Ricoeuras pareikalavo, kad jie pateisintų tokį neatsakingą ir nežmonišką elgesį. Atsakymas buvo paprastas: dėstytojai, ne vien chemikai, biologai, genetikai, fiziologai, bet ypač humanitarinių sričių, teigia, kad mes elgiamės taip, kaip mums diktuoja sąlygos. Jos gali būti ekonominės, kultūrinės, kalbinės, struktūrinės ir todėl nėra ko kalbėti apie kokį nors žmoniškumą ar atsakomybę. Žodžiu, nėra žmogaus, nėra sąmonės su klaidingomis ar teisingomis intencijomis, vadinasi, nėra ko kaltinti ir nėra ko laikyti atsakingu. Paprastai tariant, visa tai sudaro pozityvizmo variantus.

Išsivadavimo staigmena, netikėtumas – sugrįžta partizano sąmonė, į autokratijos pavergtą pasaulį vėl grįžta žmogus. Esame laisvi, visa mūsų dabartis ir ateitis yra mūsų rankose; esame absoliučiai atsakingi už savo lemtį, laimes ir nelaimes, ir be

jokių atsiprašinėjimų, be jokių pasiteisinimų kuriame savo teises ir prisiimame atsakomybę už jų išsaugojimą. Dėl to esame pasirengę atsakyti imperijos dalijamo turto ir net paaukoti gyvybę – geriau mirti stovint nei gyventi klūpant. Tai Sąjūdžio pažadinta partizano sąmonė. „Tarybinės Lietuvos“ gyvenamasis pasaulis neleido atskleisti žmogaus vertingumo, išreikšto teisingumo ieškojimu, garbingu elgesiu, reikalaujančiu iš savęs ir iš kitų atsakomybės ir kilnumo, atsisakymu ieškoti pelningų postų, stumdytis dėl aukštesnės valdžios ar siekti pamaldžios kitų pagarbos – nors visa tai buvo daroma ne dėl savęs, bet dėl visų. Vadinasi, tai, ką žmogus sukūrė antikos Atėnuose, Filadelfijoje ar Vilniuje, buvo ne filosofinė nuostaba jusliško daiktų pasaulio akivaizdoje arba žmogaus tapimas atskirtu, pavieniu, bet staiga pasirodę fenomenai, keliantys filosofinį siaubą: štai tu, štai aš, štai jis ir ji – visi esame atsakingi už savo veiksmus kaip pirmapradžius ir besąlygius, kaip neturinčius priešasčių, kaip *sui-generis*, kaip absoliučiai mano, tavo, jos ir jo. Lyg ką tik gimę, nuogi, be jokios bendruomenės ar imperijos rūbo, be jokios valdžios paramos ar garantuoto pragyvenimo, be jokios dievybių pagalbos, be aiškiaregių nuorodų į ateities ženklus, net be aiškios ateities, bet vis dėlto patikėję savo žmogišku vertingumu, net ir suvokdami žmogaus klaidingumą, kuriame neregėtus ir bauginančius fenomenus: visų autonomiją, teises ir ypač – atsakomybę. Mes, kaip ir partizanai, esame visiškai nuogi, – be paramos, be vertingų bendruomenės funkcijų, – nes atsisakydami imperijos gyvenamojo pasaulio mes prarandame viską. Visos buvusios tiesos, dievybių nuostatai, neklaidingi mokslai tampa paženklinti klausukais. Turime surasti tiesas, teisingumą ir drįsti visa, ką suradome, pakeisti. Juk tik autonomiškas žmogus gali būti atsakingas iki tokios ribos, kad pats laisvai pripažintų savo klaidas ir stengtųsi jas ištaisyti. Nepriklausomos Lietuvos kūrėjai, kaip ir kiti autonomijos ir atsakomybės fenomenų kūrėjai, turėjo išgyventi tą siaubingą staigmeną: štai čia stoviu ir kitaip negaliu. Tą akimirką nukrinta visi pančiai ir grandinės, ir žmogus tampa tuo, kas jis yra iš esmės: autonomiškas, subrendęs, kilnus, garbingas, teisingas ir atsakingas, negalintis teigti, kad kiti yra kalti, atsakingi už jo gyvenimą ir jo klaidas. Subrendęs žmogus šią akimirką išgyvena krizę; jis stovi kryžkelėje, nes visa, kas galiojo, visas gyvenamasis pasaulis, kuris „globojo“, valdė, davė prasmę, tikslus ir funkcijos tapatybę, visą juslišką patvirtinimą, tampa paženklintas klausukais. Ir atsakas į tokį klausuką naujam Lietuvos gyvenamajam pasauliui buvo aiškus: arba tapsime žmonėmis, arba grįšime į pažmogio būklę ir vergiją. O vergiją Lietuvoje dar vis skatina dvi ideologijos: grįžimas į Maskvos autokratiją arba sutikimas tarnauti visa lemiančiai, nors ir nematomai rinkos rankai. Tiek viena, tiek kita netinka tam, ką Vakarai atvėrė kaip žmogaus esmę ir sukūrė institucijas tai esmei išsaugoti. Tokia apsauga yra pareiga ir atsakomybė, ji buvo ir yra parodoma partizano sąmonės. Ji saugo mus ir nuo noro prarasti autonomiją bei atsakomybę, ir nuo atsisakymo dalyvauti visuose viešuose reikaluose, o ypač – nuo visa išaiškinančių dogmų įvedimo.

The Consciousness of a Partisan: Rather Die than Be a Slave

ALGIS MICKŪNAS

S u m m a r y

The topic addresses the very “essence” of what comprises a human being. While there are many answers employing various categorical and even cultural definitions, our quest is philosophical, leading to a distinction of a “species” called “homo sapiens” into “natural slaves” and “free beings”. The distinction is based not on species similarities, but on activity. Societies, living under the premise of pure power relationships – autocratic, theocratic, dictatorial – where causal explanations of action are prevalent, cannot invoke such notions as freedom, responsibility, rights, truthfulness, honor, dignity, since such designations have no meaning in such societies. One such society, the Soviet empire, invaded and destroyed Lithuanian Political Society. The latter is premised on open public space in which all issues are discussed rationally, with every citizen having a right, duty and responsibility to maintain the free arena of public dialogue and thus the citizens’ upholding of his / her autonomy, equality, responsibility and honor. This means that political society, founded by classical Greeks is one where human beings can exercise what slaves cannot: their human essence, in contrast to the sub-human societies living only in power relationships. The slave Soviet empire was joined by many Lithuanians who also became servants and slaves of that empire. Others chose to forfeit all their possessions and even lives – the partisans – in order to remain free, responsible, and thus human. Their self-understanding: it is better to die on one’s feet than to live on one’s knees.

Gauta 2017-01-16